

S. Y. LABIB:

A PORTUGÁLOK MEGJELENÉSE AZ INDIAI ÓCEÁNON

A portugálok az Indiai-óceánon fokozatosan erődítményrendszert létesítettek, s a katonait politikai szövetségrendszerrel tették teljessé. Az illető országok fejedelmeivel a politikai kapcsolatokat fenntartották, még a perzsa, safavida Ismail sahhal is. Az ilyen jellegű intézkedések közvetlen hatása a földközi-tengeri kereskedelemre valójában jelentéktelen volt. Az egyiptomiak, az oszmánok, a helyi fejedelmek és a hazai kalózok elleni háborúskodások önmagukban is túlságosan nagy megterhelést jelentettek, a navigáció okozta problémákról nem is beszélve. Nagyobb mennyiségű fűszert csak ügyel-bajjal szállíthattak Lisszabonba, ezenfelül még az is elgondolkoztató, hogy csupán közepes mennyiséget tudtak az európai piacon értékesíteni. 1506-ban pl. a Casa da Minatban raktározott 54.000 kantrából csupán 14.000–15.000-t adtak el. A fűszerkereskedelemben nem rendelkezvén tapasztalattal, így jóval többet vittek a piacra, mint amennyit az felvenni tudott. Ezt egészítették ki a katonai expedíciókra fordított rendkívüli kiadások, úgyhogy a portugál király 1505-től idegen tőke igénybevételére kényszerült; velencei, firenzei, genovai és német bankházakhoz fordult. A portugál keleti kereskedelem állami monopólium volt, a vámokból eredő bevételek tehát csekélyek maradtak. Noha a portugálok az Indiai-óceánt és a Vörös-tengert blokád alatt szándékoztak tartani, hogy megakadályozzák Egyiptomba a fűszerbevitt, a blokádot azonban nem sokáig tudták fenntartani, 1506 után már hatását veszítette. Főként a portugál tisztviselők és katonák megvesztegethetősége miatt. Nem hagyható az sem figyelmen kívül, hogy a portugál piac igényeit új területek felfedezése ellenére sem tudták bizonyos fűszer- és festékáruból, különösen gyömbérből és levendulából kielégíteni. Más alapvető fontosságú árucikkeket sem sikerült megszerezniük, így pl. selymet, gyapjút, szőnyeget, parfümöt, korallt, vagyis a Levante specifikus termékeit, hiánycikkek voltak ezek a portugál piacon. Hasonlóan néhány észak-európai kereskedelmi termék is, pl. fonal, szövet, vörösréz, ólom, ón... A kardinális kérdés az volt, miként lehet az újonnan felfedezett területeket pénzzel ellátni? Ezt a nemcsak Portugáliát, hanem egész Európát érintő problémát vizsgálta behatóan F. Braudel kutatásaiban.

Néhány adatot és számot kell felsorolni a portugál fűszerkereskedelem jelentőségét megközelítő kép felvázolása érdekében. 1500 és 1510 között még évi 25.000 – 30.000 „quinta”-t importáltak Lisszabonba, 1510 és 1520 között kb. 40.000-t, végül 1520 és 1530 között csupán 19.000-t. Pontatlan számok bár, mégis Velence behozatalához viszonyítva világosan mutatják, milyen csekély mértékben befolyásolta a portugál fűszerkereskedelem a velencei fűszerimportot. Velence a XV. században évente kb. 2.500 000 font fűszert importált, ez kb. 25.000 – 30.000 portugál „quinta”-nak felel meg. 1520 után, tehát Egyiptom oszmán meghódítását követően a velencei kereskedelem ismét elérte korábbi szintjét.

A vörös- és földközi-tengeri régi kereskedelmi út tehát semmi esetre sem vált gazdaságtalanná, miként azt a velencei annalisták el akarták hitetni, hanem nagyon is jól megállta helyét az új mellett. Kereskedői jelentés szerint 1503-ban Alexandriában nagy mennyiségű fűszer volt raktáron, s folyamatosan érkeztek az új szállítmányok. A kereskedő jelentésében azt is leírta, miként várták az egyiptomi kikötőben a szultán borsrakományát, amit 1600 teve hozott meg. A következő évi kínálat ismét bőséges volt. 1511-ben Kairóba különösen sok fűszert tudtak szállítani, elsősorban gyömbért. Szíria sem szenvedett fűszerhiányban. Ismeretes, hogy 1505. október 23-án Kairóból keleti fűszerszállítmány érkezett Alappoba, 1512-ben pedig Mekkából várták a kereskedők karaván érkezését. Egy velencei kereskedő szerint 1514-ben Damaszkuszban is jelentékeny mennyiségű fűszer volt raktáron, szerencsendió és szerencsendióvirág kivételével.

Frederic C. Lane véleménye ezzel szemben az, hogy a portugálok indiai fűszerimportjának hatását Levante már 1502-ben érezte. Rámutat, hogy a velenceiek 1502–1505 közt eltelt négy év alatt, évi átlagot véve, nem importáltak többet 1.000 000 angol font fűszernél. Indiából Portugáliába az első nagy fűszerszállítmányok csak 1503-ban érkeztek. A következő négy évben, 1503-tól 1506-ig, mégis csak évi 2.300 000 font fűszert importáltak a portugálok. Az import 88 %-a borsból tevődött ki. Velence és Portugália behozatala együttvéve is jóval kevesebb volt, mint az „afrikai fok” felfedezése előtt egyedül Velencéé. 1505-ben Velence és Egyiptom a bors árának megszabása körül támadt vitáik miatt néhány évre megszakították kapcsolatukat egymással. 1508-tól egészen 1514-ig ismét hoztak be a velenceiek Alexandriából borsot, de csak negyedét a korábban importált mennyiségnek. Sanutos adatai alapján Beiruttal stabilabb volt kapcsolatuk, de itt is csökkent mennyiségű borsal kereskedtek. 1514 elteltével következett be jelentős változás. Miután a „kerekhajók” (round ships), a cornerok

is, a koggok egyik hajótípusa szintén megrakodhatott fűszerrel, a gályák ennek következtében elveszítették fűszerszállítási monopóliumukat. Ilyen módon történt meg 1524-ben, hogy Velencébe fűszer nélkül érkeztek vissza a gályák, mivel a cornerok rakodtak meg a fellelhető fűszermennyiséggel, ezzel szemben a gályák a rendszerint cornerok szállította vászonnal és gabonával. 1514 és 1570 között már nem játszott szerepet, hogy a kétféle hajó-típus közül melyik szállít több fűszert.

1560-tól 1564-ig Alexandria évi 1.310 454 angol font borsot szállított Velencébe, tehát körülbelül azt a mennyiséget, melyet Egyiptom exportált a fok felfedezése és Portugáliának a fűszerkereskedelembé való bekapcsolódása előtt.¹ Frederic C. Lane intenzív forráskutatásai alapján elegendő bizonyítékot szolgáltatott azzal a régi elmélettel szemben, amely szerint a Jóréménység Fokának portugál felfedezése közvetlenül hatott az egyiptomi–velencei kereskedelemre.

A fenti adatokból arra lehet következtetni és újfent megállapítani, hogy a portugálok az Indiai-óceánon folyó kereskedelmének bekapcsolása sem a velencei sem a mediterrán kereskedelem egészére nem gyakorolt közvetlenül katasztrófális hatást. Miben rejlik mégis ezen időszak földközi-tengeri kereskedelmének súlyos krízise?

Valószínűleg a tradícióval való szakításban, Velencének az európai fűszerkereskedelemben elfoglalt monopolhelyzetének összeomlásában. Legelső jele az volt, hogy Firenze 1488-ban a mameluk szultánnal kötött szerződése értelmében és következményeként azonos árfolyamon forgatta az egyiptomi piacon az aranyforintot és a velencei dukátot. Velence monopolhelyzetének az egyiptomi piacon való összeomlása mégis csak akkor következett be valójában, miután 1492-től kezdődően több velencei kereskedő csődbe jutott. Ehhez hozzájárult még az is, hogy a firenzeieken kívül más „frank” kereskedők is nagyobb mennyiségű fűszert kezdtek felvásárolni az egyiptomi piacon. Nizzai tengerészek szállították mindaddig Marseillebe, míg a Marasilak (marseillei kereskedők) maguk nem utaztak Alexandriába. 1506-ban a lyoni vásárra már nagy tételben importáltak fűszert közvetlenül Egyiptomból. Velencét az itáliai félszigeten folyó háborúskodások fokozódó mértékben vették igénybe, úgyhogy a mór kereskedők és a szultán ügynökei egyenesen arra kényszerültek, hogy fűszerkészleteiket más frank kereskedőknek adják el. A katalán kereskedők kísérletet tettek az új szituáció kihasználására, 1511-ben a katalán konsul Alexandriában Quansuh al-Gauri mameluk szultánt arról tájékoztatta, hogy a signória Ismā'il safavida sahhal felvette a kapcsolatot. Így szeretett volna honfitársai számára előnyös helyzetet elérni

az egyiptomi piacon. A félreértéseket átmenetileg eloszlatták a Velencével folytatott hivatalos tárgyalásokon.

Súlyos következményekkel járt Velencére az oszmán birodalom expanziója, és az ennek következtében a Földközi-tengeren alapvetően megváltozott hatalmi helyzet. Egészét tekintve Velence háborús összeütközései az oszmánokkal eredménytelenül végződtek, végérvényesen megpecsételték a velencei hegemonia megszűntét. A háborúk már megkezdődtek 1499-ben illetve 1501-ben. „Akkoriban milyen élesen hangzott azoknak a törököknek a büszke és egyben ijesztő híre, akik vizen és szárazföldön egyaránt felkeltek a velenceiek hatalma ellen. Még száz nyelven sem tudnám megmagyarázni vagy leírni, miért keltett ez minden emberben félelmet. Eddig még sohasem élt sem a keresztény sem a pogány világon olyan egyéniség, aki egyszerre ilyen sok embert fel tudott volna kavarni, miként ezt ábrázoltam.” Nem pártos szemtanú volt, aki mindezt leírta, sem író, aki az ellenség fölübecslésével akarta honfitársait ellenállásra buzdítani. Priuli volt az, aki honfitársait szemrehányással illette, mert nem küzdtek kellő mértékben. Velence 120 vagy 150 év elteltével ismét döntő jelentőségű háborúba keveredett. A XV. század végétől kezdődő háborúk, konfliktusok az oszmánok elleni háborúhoz viszonyítva jelentéktelenek voltak. Az oszmánok Friulunon át, Treviso vidékén, kb. 90 km távolságban Velencétől portyáztak már. A tengeren pedig olyan flottával rendelkeztek, amilyen méretű és ütőerejű a Földközi-tengeren még nem cirkált. Modont és Koront is bevették, sőt még Itáliában is partraszálltak; Otrontóban, a Nápolyi Királyságban. Azokat a területeket, amelyek Velence befolyása alatt állottak a legmesszebbmenőkig nyugtalanították és elősegítették bukásukat. Tehát a törökök elleni harc minden velencei erőt felülmúlt. Velence szituációját különösen az súlyosbította, hogy a signoria nemcsak a törökökkel találta magát szemben, hanem Franciaország oldalán harcolva Milánóval is. A császár Triestet Milánónak ítélte, tehát a Szent Márk Köztársaság érdekeivel szemben döntött. Végző soron Velence egyedül állt egy olyan ellenséggel szemben, amely erőviszonyait tekintve messze felülmúlta, s halvány reménye sem lehetett a háború megnyerésére. Priuli úgy látta, „ha a törökök a velencei állam uraivá válnának (természetesen ne történjék meg), akkor egész Itáliát és természetesen a kereszténységet is minden bizonnyal a legrövidebb idő alatt igájukba hajtánák, mivel a kereszténység védelmezői a velenceiek”. Más választásuk ebből következően nem marad, mint a saját erejükre való hagyatkozás.

Összehasonlítva a velencei fűszerárakat a portugálokéval, megállapítható, hogy túlságosan magasak voltak. Az árak megszabásában a gazdasági

tényezőkön kívül pszichológiai momentum is közrejátszott. A portugálok mikor a fűszerek hazájába jutottak, maguk állapíthatták meg az árakat. Ilyen elv új, „modern” kereskedői mentalitást előfeltételezett, a kereskedelemhez a régitől eltérő hozzáállást. A velenceiek a magasan megszabott árak alapján kalkulálták ki nyereségüket, megszokták, hogy egy csapásra tetemes összegeket vágjanak zsebre nyereség gyanánt. Csupán egy példát az új szituáció tökéletesebb megvilágítása érdekében: 1501-ben a német kereskedők elutasították, hogy Velencében drágábban vásárolják meg a fűszert. Lyonban jóval olcsóbbra került. Tárgyalásaikon a velenceiek végül engedményre kényszerültek, egy kargó bors árát 131 dukátról 70-re kellett csökkenteniük. A németek új árba való beleegyezése után a velenceiek ismét megkísérelték az emelést, most 80 dukátra, ám a német kereskedelmi partnerek az áremelést elutasították, így a 70 dukát maradt. A németek makacosságának célja könnyen felismerhető: Velence a Földközi-tengeren kivított monopóliumának a megtörése. A portugálok ugyanis ugyanazokat a fűszereket tudták szállítani, ráadásul piaci s nem monopol áron adták el, miként a velencei kereskedők.

Különböző jelek azt támasztják alá, hogy Velence problémái nemcsak a földközi-tengeri kereskedelem krízisére vezethetők vissza. Szimptomatikus a privátbankok jó részének sorsa. Az első bank, amely csődbe ment már 1495-ben, az Andrea és Zacharia Balbi volt 20.000 dukát összbetéttel. 1497-ben Alvise Nicheta (10.000 dukát) bankja is követte, 1498-ban az Alvise Grimani (16.000 dukát) bank, a Marco Zustigan (20.000 dukát) bank majd Andrea és Ieronimo Rizó váltóvállalkozása. 1499-ben végül az Andrea Garzoni (150.000 dukát) és a Thomas Lipomano bank is tönkre ment. Csupán egyetlen egy bank vészelte át a válságot: Alvise Pisani bankja. Frederic C. Lane mesteri leírásában ismerteti ezeknek a privátbankoknak a problémáit, azt is kiemeli, miért voltak Velencében tőkéjük következtében – együtt több mint 1.000 000 dukát – a gazdasági élet szabályzóiként alapvető fontosságúak. Depozitumaik semmi esetre sem voltak kizárólag csak velenceiek birtokában, hanem idegenekében, külföldi hitelezőikében is. Pl. B. Ferrante, a nápolyi király 1491-ben összesen 30.000 dukátot helyezett letétbe a Garzoni, Pisani és Soranzo bankba. A következő évben, 1492. március 3-án átutalta az egész összeget a Pisani bankba, az egyetlen egybe, mely átvészelte a vihart. Más nem belföldi, tőkeerős hitelező az a néhány firenzei volt, akik állandó pénzkivételükkel a Garzoni bankok csődjét okozták. Ilyen természetű s nyugtalanító esetek nem korlátozódtak csak Velencére, hanem átterjedtek római, firenzei és genouai bankokra is, mint kiterjedt,

mélyen gyökerező gazdasági válság kifejeződései. Mindez még a századforduló, tehát 1501 előtt ment végbe, amikor a portugálok már élvezni kezdték India felfedezésének előnyeit.

1503 májusában az oszmánok elleni háborút befejezték, de Velence soha többé nem heverte ki háborúskodását. 1507-ben a város szituációja újfent súlyossá vált, a Cambrai Liga háborúi a velencei birodalmat alapjában veszélyeztették. Velence fő ellenségei azonban továbbra is az oszmánok maradtak. A velencei üzleti levelek százaiából – Romano, Tenenti és Tucci történészek dolgozták fel őket – különös módon nem derült ki, hogy a portugál karavellákat a velencei kereskedelem fő vetélytársának tekintették. A velencei üzletemberek gondjaikat egyértelműen az olasz és német háborúkra, a mameluk szultán alattomosságára és az oszmán birodalom növekedő fennhatóságára a Földközi-tenger keleti részében, vezették vissza.

A Földközi-tenger térsége szituációjának megvilágítása érdekében nem elegendő a XV. század végén és a XVI. század kezdetén arra utalni, hogy a Jóreménység Fokánál új kereskedelmi utat fedeztek fel. Mindez nem azt jelenti, az új tengerentúli területek felfedezésének rendkívüli gazdasági jelentősége vita tárgyát képezi, hanem azt, hogy Európára és a Földközi-tengerre való hatását pontosan kell rögzíteni és körülhatárolni, valamint azt, hogy e felfedezések nemcsak a gazdasági szerkezet régi keretét bontották meg. A gazdasági átállás lényegében csak rövid ideig tartott. A politikai kapcsolatok bonyodalmi, a politikai összkép terhes komplikációi azonban továbbra is megmaradtak. Összefoglalásként a következők állapíthatók meg:

a) A portugál expanzió esszenciális jelentősége abban rejlik, hogy elérte a nyugati befolyássféra jelentős kiterjesztését. A fűszerkereskedelemben való hatása lényegében másodrangú. A portugálok noha gyakran s jelentékeny fűszermennyiséget szállítottak Lisszabonba, rövidesen arra kényszerültek, hogy behozatalukat korlátozzák, mivel a kínálat a keresletet messze meghaladta. Miután megtörték a velenceiek fűszermonopóliumát, az európai piacokon elérték a fűszerárak csökkentését.

b) Velence kétségtelenül a portugálok Indiai-óceáon elért sikerei következtében szenvedett jelentős gazdasági veszteségeket; mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy a városállam problémái ebben az időszakban mindenekelőtt politikai és katonai természetűek voltak. A politikai nyugtalanságok különböző periódusaitól eltekintve megállapítható, hogy a velencei kereskedelem stabilitása és tartóssága a fűszerkereskedelemben elfoglalt monopóliumhelyzetének megtörése ellenére sem rendült meg alapjában. A fűszerrel való kereskedés mellett ugyanis még mindig kereskedhettek a többi fon-

tos levantei termékkel: selyem, gyapjú, gabona, olaj, bor, szövet, timsó, nátron stb.

c) Végezetül tekintetbe veendő, hogy a portugálok semmi esetre sem voltak a fűszerkereskedelem egyedüli nyertesei, hanem rajtuk kívül Marseille, Katalónia, Genua, Ragusa, Ancona kereskedői is, egy szóval a Földközi-tenger egész nyugat-európai területe. Az új kereskedelmi út felfedezése a XVI. században mégsem vonta maga után az addigi európai gazdaság szerkezet forradalmi átalakulását vagy összeomlását. Az alapvető változás később következett be, és haszonélvezői már nem a portugálok voltak, hanem a hollandok és az angolok.

A gazdasági struktúra alapvető problémájához ilyen módon közeledve, felvetődik a kérdés, vajon Velence sőt Portugália problémái a századfordulón hasonlóak voltak-e Egyiptoméhoz, vagy teljesen más természetűek voltak?

Az egyiptomiak hosszadalmas és költséges háborús viszáljai a portugálokkal és az oszmánok elleni harcra való felkészülés, az egyiptomi kereskedelmet veszélyeztették és kimerítették az állami pénzforrásokat. Al-Gauri szultán elődjeihez hasonlóan ragaszkodott a monopólium-szisztémához. A növekedő pénzügyi megterhelés arra kényszerítette, hogy a kereskedőket még jobban kiszipolyozza. Hivatalnokainak megparancsolta, hogy további adókat vessenek ki rájuk, mindez végül „Alexandria, Damiette, Gidda és más udvarok felbomlását idézte elő”², miként Ibn Iyās 908-/1502/1503/-ről, tehát a portugáloknak az iszlám kereskedők elleni egyre gyakoribb indiai-óceáni támadásairól tudósít.³ Beszámol arról, hogy Ğiddára 1514-ben/920/ Ĥusain emir a portugál támadások ürügyén súlyos adókat vetett, melyek a törvényes adó tízszeresét tették ki.⁴ Hasonló érvágásnak kellett magát alávetnie a két legjelentősebb földközi-tengeri kikötőnek, Alexandriának és Damiettenek is.⁵ Domenico Trevisani, velencei követ 1512-ben Alexandriába érkezvén elámulva állapította meg, hogy a város 9/10 része romokban állt. Ily gyors hanyatlási folyamatot Egyiptom fejlődési görbéje még sohasem írt le. Kandi város pusztulása Alexandriáéhoz hasonlóan végzetes volt. Pusztulásuk oka az uralkodók hatalmaskodásában és zsarnokoskodásában keresendő, akik alattvalóikat oly határtalanul használták ki és nyomták el, míg azok végül hazájuk és otthonuk elhagyására kényszerültek. A házak lakatlanokká váltak, rövidesen beomlottak.⁶

Al-Gaurī 1515-ben (Du'l-Hiġġa 920) Alexandriai látogatásán az egy évvel korábban méltánytalan fogadásban részesített frank kereskedőket biztosította jószándékáról. Ibn Iyās a látogatósról részleteket közöl; „A szul-

tánt, mialatt kíséretével áthaladt a városon, a frank kereskedők elhalmozak arannyal és ezüsttel. Nā'ib al- Iskandarrija, a helytartó értékes ajándékot adott át a szultánnak, ugyanígy Ḥawāğa ibn abī Bakīr, az udvari kereskedő (Tāğir al-Ḥāṣṣ)”. Az ajándékok és a fényűzés nem a város tényleges gazdasági helyzetét tükrözték. Véleménye szerint, ami valószínűleg a nép véleménye is, ez a csillogó fogadás csak egyszeri tündöklő jelenség volt.

A látogatás kapcsán a város hanyatlását rögzítette. A datai szerint a városban már egyetlen iszlám vagy frank kereskedő sem élt, tény, melyet a katasztrófális igazgatásra vezetett vissza. A helytartó zsarolta a kereskedőket, az adószedők pedig a törvényre és szerződésekre való tekintet nélkül szípolozták ki őket. A frank és magribi kereskedők ennek következtében elhagyták a várost, amiből következett, hogy csupán ritkán kereskedtek európai árucikkkel.⁷ A gazdasági hanyatlás ily módon elkerülhetetlen lett.

Alexandria üzletei, akár zárva akár nyitva, üresek maradtak. Az akkori szomorú állapotok ellentétéként Ibn Iyās az Amr Ibn al-As korabeli város nagyságára, hatalmára és befolyására emlékezik.⁸ A radikális változás döntő oka felett mégis átsiklott figyelme. Nem a fogyatékos igazgatási szisztéma és az adózási alkotmány, hanem elsősorban a szultán mindenható gazdasági monopóliuma váltotta ki, idézte elő a város katasztrófális gazdasági helyzetét. A kereskedőkaravánok és a szultán manufaktúrái lehetetlenné tették mindenfajta privát kezdeményezés szabad kifejlődését. Alexandria virágzásakor a karavánkereskedelem és a manufaktúrák, melyek már akkor is meghatározták a város gazdaságstruktúráját, még nem voltak kizárólag a szultán kezében.

JEGYZETEK

1. F. C. Lane, *The Mediterranean Spice Trade*, *American Historical Review*, XLV/1940/, 581. p. u. ő. *Venetian Shipping During the Commercial Revolution*, *American Historical Review*, XXXVIII/1933/, 219–237. pp.
Lybyer, *The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade*, *Eng. Hist. Rev.* XXX, 577. p. u. ő. *The Influence of the Rise of the Turks upon the Routes of Oriental Trade*, *Amer. Hist. Assoc., Annual Report*, 1914, I, 125. p.
2. Ibn Iyās, Muh, b. Ahmed, *Badā'-i' az -zuhūr fi waqa'i 'ad-duhūr*, Kairo, 1311/H./, IV, 45–46. pp.
3. i. m. IV, 109. p.
4. i. m. IV, 359. p. V, 88. p.
5. i. m. IV, 359. p.
6. Domenico Trevison, *Le voyage d'Ontremere de Jean Thénaud, suivi de la relation de l'Ambassade de Domenico Trevison aupres du Soudan d'Egypte (1512)* ed. Charles Schefer, Paris, 1884, 207–208. pp.

7. Ibn Iyas, I, 88. p.

8. i. m. IV, 323–324. pp.

(Subhi Y. Labib, *Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter 1171–1517*, Wiesbaden, 1965, 471–480. pp.)